

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

SELANİK'TE TÜRK MİMARİ ESERLERİ

İsmail Bıçakçı

Osmanlı-Türk ordusunun Selanik'e girişi 1 Mart 1430 tarihine rastlar. Daha önce I. Murat (Hüdavendigâr) ve Yıldırım Bayezit dönemlerinde iki defa Osmanlı sınırları içine katılan Selânîk, Fetret Devri gailesinde bazı şartlarla Bizans'a geri verilmiş, ancak bir süre sonra, Rumlar tarafından Venedik Cumhuriyeti'ne para ile satılmıştı. Daha sonra İkinci Sultan Murat, Hamza Bey komutasındaki öncü kuvveti Şubat ortalarında Selanik istikametinde yola çıkmış ve bunu duyan Venediklilerin barış teklifine de, "kendiliklerinden çekilip gitmedikleri takdirde, ben gelip onları bu beldeden çıkarırım" cevabını vermişti. 26 Şubat'ta Osmanlı ordusunun başında Selanik önelirine gelip şehri kuşatan II. Murat, 1 Mart'ta ordusuna umumi taarruz emri vermiş ve bizzat yönettiği çetin savaş sonunda Selanik şehri Osmanlı İmparatorluğu'na katılmıştı. O tarihten 1912 Balkan Savaşı'na kadar 482 yıl Osmanlı hakimiyeti altında kalan şehir, II. Meşrutiyet arifesinde pek önemli ve aynı zamanda meş'um olaylara yataklık etmiştir.

Selanik Osmanlıların Rumeli'deki bender şehirlerinden biri olmakla beraber, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Türkiye'sinin üçüncü ordu merkezi sayıldı. Şehir, hem işlek ve önemli bir ticaret limanı olarak, hem de Makedonya'daki Türk varlığının önemli bir kısmını barındırması dolayısıyla Osmanlı ülkesinde aktif bir rol oynuyordu. Selanik Osmanlılara kesin olarak katıldıktan sonra, imar hareketleri geniş çapta ve hızla ilerledi ve şehir baştan başa cami, medrese, imaret, han ve hamam gibi Türk yapılarıyla süslendi.

Müslüman Türkler, şehirde çoğunluğu oluşturmaktaydı. 17. yüzyılda 64 mahalleden, 48 mahallesi Müslüman, 16 mahallesi ise Rum, Ermeni, Frenk, Makedon, Sırp, Bulgar ve Latin gibi çeşitli unsurlardan oluşuyordu. Ayrıca çok sayıda Yahudi de vardı.

Şehir büyük ve işlek bir ticaret limanına sahip olduğundan, buna paralel olarak pek çok han, kervansaray, bir bedesten ve Akdeniz havzası ülkelerinden gelen birçok yabancı tüccar için ünlü çarşılar kurulmuştu. Bunlardan Mısır Çarşısı, Halıcılar Çarşısı, Kavvaflar Çarşısı, Balık Pazarı, Hayyatlar Çarşısı meşhur çarşılardandı.

17. yüzyılın ikinci yarısında burasını gezen ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi şehirde 150 cami ve bir o kadar da mescit, 12 kilise, 20 Yahudi havrası, 11 hamam ve 16 adet kubbeli, kurşun örtülü imaret bulunduğunu ve bunlardan yedisinden, Müslüman-Hristiyan ayrımı gözetilmeksizin, herkese yemek dağıtıldığını yazmaktadır. Bazı Batılı kaynaklar ise Selanik'te o dönemde 400 kadar cami bulunduğunu yazarlar.

Selanik'te 1891 ve 1917 yıllarında büyük yangınlar olmuş, bu arada birçok ev yandığı gibi, birçok tarihi eser de yanıp kül olmuş, bazıları da en azından büyük hasar görmüştü. Bunlara örnek olarak Hamza Bey Camii, Kasımiye Camii ve o zamanlar cami olan Ayasofya Camii gösterilebilir. Hasar gören eserlerin bazıları sonradan onarılmıştır.

Bizans İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında, devletin ikinci büyük kalesini oluşturan Selanik şehrinin surlarına gelince, bunların büyük bir bölümü Bizans devrine ait olmakla beraber bazı parçalar ve özellikle iki büyük kule, Osmanlı döneminin ilaveleridir. Bunlardan ünlü Beyaz Kule, Selanik surlarının şehrin doğu tarafında sahil surlarıyla birleştiği köşede yükselmekte ve etrafındaki duvarlar, ortadan kaldırılmış olduğundan, bugün yeşil bir sahanın ortasında tek başına bulunmaktadır. Bu kule, 1430 yılından sonra Türkler zamanında inşa edilmiştir. Buna, Beyaz Kule (Lefkos Pigos) denildiği gibi, Yeniçeri Kulesi veya Kan Kulesi de denilmekteydi. Osmanlılar, bu kuleyi - kesin bir delil bulunmamakla birlikte - ünlü İtalyan mühendisi Venecmanos'a yaptırmışlar ve burası Osmanlı hakimiyeti boyunca bir cezaevi olarak kullanılmıştır. Evliya Çelebi'ye göre ise, Beyaz Kule'nin inşası Kanuni Sultan Süleyman döneminde ve onun emriyle Mimar Sinan tarafından 1535 yılında gerçekleştirilmiştir.

Gerçekten bu Beyaz Kule, Ortaçağ sonu tahkimat mimarisinin en güzel eserlerinden biridir. Beyaz Kule'nin ilk mazgal dizisinin altında sıralanan, yuvarlak kemerli hücrelerle ayrılan konsolların bu kuleye bir dereceye kadar İtalyan şato mimarisine mahsus bir görünüm vermesine karşılık, Selanik'in yukarı kısmında Akropolis'in kuzey-doğu köşesindeki Zincirlikule ise tam bir Türk kale inşaatı karakterini yansıtmaktadır ve adeta Diyarbakır Kalesi'nin burçlarını andırmaktadır.

Akropolis'in en yüksek yerinde başı başına bir hisar oluşturan Yedikule ise, esasında Bizans devrine ait olmakla beraber, Osmanlı döneminde esaslı bir şekilde onarılmış ve bir hayli tadilat da görmüştür. Nitekim muhteşem giriş burcunun, Selanik'in fethinden bir sene sonra Çavuş Bey tarafından H.834/M.1432 Ramazan'ında yaptırıldığı Arapça bir kitabede bildirilmiştir.

Böylece Türk eseri olduğundan hiç şüphe kalmayan bu giriş kısmının ve kulelerinin satırları, çeşitli Bizans mermer levhalarıyla süslenmiştir ki, bunların büyük bir bölümünün figürlü oluşu özellikle dikkat çekicidir.

HAMAMLAR

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Evliya Çelebi Selanik şehrinde 11 hamam bulunduğunu söyler ve bunları şöyle sıralar: Vardar Caddesi'nde (şimdi Egnatia Caddesi) Sultan Murat Hamamı (Bey Hamamı), Yedikule'deki Küçük Hamam, mahkeme yanındaki Kadı Asker Hamamı, Ayasofya Hamamı, Çiftlar Mahallesi içinde Halil Ağa Hamamı (Çiftlar Hamamı), Yeni Hamam, Sultan İkinci Bayezid'in yaptırdığı Vardar yakınındaki Buğluca Hamamı (Kalealtı Hamamı), Paşa Sarayı Hamamı, Molla Sarayı Hamamı, Çift Yahya Ağa Hamamı, Mehmet Ağa Hamamı. Ancak adı geçen bu hamamlardan yalnızca dört tanesi günümüze kadar ayakta kalabilmiştir: Sultan Murad Hamamı, Yeni Hamam, Halil Ağa Hamamı, Buğluca Hamamı.

Sultan Murad Hamamı

Buna daha çok Bey Hamamı da denmekteydi. Evliya Çelebi bu hamamın diğerlerinden çok üstün özelliklere sahip olduğunu yazar. Bugün Selanik'in kalbi sayılan en büyük caddesi Egnatia üzerinde olan bu hamam, 1952'lere kadar yine hamam olarak çalıştırılmış, bu tarihte kapanmış ve bakımsız bir durumda kendi kaderine bırakılmıştır. Bugün Osmanlı dönemindeki bakımlı halinden eser kalmamış olup çok harap bir görünüm arz etmektedir. Etrafı çalı çırpı ile sarılmış, belki de kendiliğinden yavaş yavaş yıkılmasının sağlanması yoluna gidilmiştir. Bina bugün İznik'teki yapılara, kubbeleri ise Gümülcine'deki (Komotini) Gazi Evrenos Bey İmareti kubbelerine benzer. Kalın kubbeleri yassı kiremitlerle kaplıdır. İçerisinde sekiz basamakla çıkılan bir sofası da varmış. Hamamın en uzun ebadı 46 m., iki soğukluk hizasındaki en geniş yeri 32 m., sıcaklıklar tarafı ise 24 m.dir. Erkek ve kadın soğukluk kubbeleri aşağı yukarı 12şer metredir. Yapı tamamen hatılsız ve yassı taşla yapılmıştır. Kadınlar ve erkekler bölümü ayrı ayrıdır. Kadınlar bölümü kapısı Meşrutiyet devrinde evkaf işlerinde bulunan tarzda sıvanmış olup tertemiz bir işçiliği vardır. Hamamın göze en çekici gelen bölümü erkekler girişidir. Bu kapı beden duvarını taştan bir çıkıntı üzerindedir. Kapının üç takım istalaktitli tonoz ve onun üstünde bir meme kısmı ile yapılan bir yaşmağı vardı. Hepsisi bir Bursa kemeri altındadır.

Kitabesi, genel giriş kapısı üstünde olup üç satırlık bir Arapça yazıdan oluşmaktadır. Günümüze kadar gelmiş olan kitabe şöyledir:

1. Bena ve ammere hazal bina-il mubarek li resmi imam-il müslimin Sultan-ül guzat vel mücahidin Sultan Murad Han bin Sultan.
2. Mehmed bin Bayezid Han halledallahtü mülkehü ve ebbede devletehtü fi zamanihî ve ahdihi bi emrihi ve hükümühu lena kaddel meymun enfezehüllahü yevme yuhasun.
3. Ve temmeme fi şehril mübarek Cemazil ula min sene erbain ve semani miye Hicriye nebeviyye hilaliye.

Türkçesi

1. Bu mübarek binayı yapan müslümanların imamı, gazilerin ve mücahitlerin sultanı Sultan Murad oğlu Sultan.
2. Mehmed oğlu Bayezid Han, Allah mülkünü ve devletini zamanında kıyamete kadar sonsuz kılsın.
3. Yapı, sekiz yüz kırk Hicri yılının cemazil ula mübarek ayında tamamlandı.

Kitabeden bu hamamın 840H./1436M. yılında 2. Sultan Murad tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Yeni Hamam

Günümüzde bu hamam Agios Dimitrios Kilisesi'nin (Osmanlı döneminde Kasımiye Camii) kuzey tarafında, Kasandıra Caddesi'ndedir. Eskiden Yeni Hamam adını taşıyan bu çifte hamamın yalnız büyük kubbeli iki soğukluk kısmı kalmış olup, bunlar da son yıllara kadar Eğli adıyla sinema olarak kullanıldı. Şimdi kapalı ve harap bir durumda kendi kaderine bırakılmış durumdadır. Kitabesi yok edilmiştir.

Halil Ağa Hamamı

Buna Çıfıtlar veya Yahudi Hamamı da denmekteydi. Büyük Bedesten ile kordon arasındaki sahada bulunmaktadır. Etrafı çeşitli dükkanlarla ve özellikle çiçek satıcılarıyla çevrili olan bu tarihi hamam, halen çok perişan bir halde depo ve imalâthane olarak kullanılmaktadır. Günümüzde kitabesi yoktur.

Buğluca Hamamı

Kalealtı Hamamı da denmekte olan bu hamam, Vardar Meydanı yakınlarında Balıkçılar Çarşısı'nın arka tarafında bir arada, kale eteğinde

bulunmaktadır. Yakın zamana kadar “Lütra Finiks” adıyla hamam olarak çalışırdı. Ancak birkaç yıldan beri bunun da kapalı olduğunu görmekteyiz. Evliya Çelebi’ye göre bu hamam Sultan İkinci Bayezid tarafından yaptırılmıştır. Bugün kitabesi görülmemektedir. Bu tarihi yapı da kendi kaderiyle başbaşa bırakılmışa benziyor.

CAMİLER

Hamidiye Camii

Selanik’te bugün varlığını sürdürebilen Türk eseri camilerden biri olan Hamidiye Camii şehrin doğu tarafındaki Alatini Köşkü istikametinde uzanan yeni mahallelerin içinde olup uzun zamandan beri Arkeoloji Müzesi vazifesini görmektedir. Buna Yeni Cami veya Hürriyet Yeni Camii de denirdi. Üzerinde H.1319 (1901-1902) tarihi görüldüğüne göre, II. Abdülhamid döneminde ve onun emriyle yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ana kubbeyi süsleyen köşelerdeki küçük kubbeleriyle görkemli bir minaresi olan bu bina, yapımında kullanılan malzemenin, özellikle çeşitli renklerdeki mermerlerin zenginlik ve ihtişamı ile göze çarpmaktadır.

Bina eklektik bir üslupta inşa edilmiştir. Minarenin külah kısmı, petek üzerinden girintili olarak aleme kadar devam eder. Bu tip minareler, 17. yüzyılda Rodos’ta yaptırılan Murad Reis Camii’nde ve İstanbul Yıldız’daki Hamidiye Camii’nde de görüldüğü gibi, başka birçok yerde de örnekleri görülebilir. Yapı, İstanbul Yıldız’daki Hamidiye Camii’nin bir benzeridir. Ne var ki, günümüzde bu caminin o güzelim minaresi artık yoktur. Belki de 1923 Lozan Antlaşması’ndan sonra, diğer birçokları gibi daha o zaman yıktırılmış olabilir. Arkeologikon Musion Caddesi’nde bulunan bu Türk yapısı, 1988’e kadar “Arkeoloji Müzesi” adıyla görevini sürdürdü. Ancak 1988’de müze buradan taşınmıştır ve bundan sonra binanın başka amaçlarla kullanılacağı söylenmektedir.

Şehrin bu yeni mahallelerinin üst taraflarında eteklere doğru Kapan semti vardı ki, burada büyük pazar kurulurdu. Buna Kapan Pazarı da derlerdi. Bu semtin kuzey tarafları ise, minareleriyle tipik Türk mahallelerinden oluşmaktaydı.

Osmanlı döneminde mezarlıklar, her cami veya mescide bitişik yerlerde olduğu gibi, ünlü kişilerin türbeleri, Yenikapı dışında (şimdi Nea Hili) bulunurdu. Ancak günümüzdeki Selanik şehrinde eski Türk görüntülerinden bir

şey kalmamış, bir kaçı dışında eserlerin hepsi yok edilmiş ve şehir modern anlamda bir beton yığını haline gelmiştir.

Hortac Camii (Rotonta)

Teraslar halinde yükselen bu Selanik şehrine karakteristik bir görünüm veren minarelerin tek bir tanesi dışında hepsi yıktırılmıştır. Günümüzde yıktırılmayan tek minare, Hortac Camii'nde kalmıştır. 2. Murad zamanında fetihten itibaren camiye çevrilmeye başlanan kiliseler de, tabii olarak 1913'ten sonra hemen tekrar kilise yapılmışlardır. Bunların içinde en garip tarihçesi olan Rotonta, sonradan Agiyos Yeorgios Kilisesi olarak tanınan Hortac Süleyman Efendi Camii'dir. Aslında Roma imparatorlarından Galeriu'nun (305-311) kendisi için yaptırdığı bir türbe olan bu yapı, 6,5 m. kalınlığında bir duvarla çevrelenmiştir. Rotonta diye anılan bu Roma yapısı, Bizans döneminde 5. yüzyılda doğu tarafına bir apsis eklenerek kilise haline getirilmiş, bundan sonra da Agiyos Yeorgios Kilisesi adını almıştır. Selanik'in fethinden bir hayli zaman sonra, H. 999/M. 1590-1591 tarihinde şehrin yakınlarındaki Hortac köyünden olan Hortac Paşa da kiliseyi Şeyh Süleyman Efendi adına camiye çevirmiştir. Bundan sonra Selanik halkı bu camiye Hortaci Camii dedikleri gibi Hortac Sultan Camii, Hortac Efendi Camii de demiştir. Hortac "güneşli tac" demektir.

Evliya Çelebi, binanın camiye çevrilmesini, bu şeyhin bütün dervişlerini toplayarak ve elinde Padişahın (Birinci Sultan Ahmed) fermanı olduğu halde tevhid ve tekbirle hücum ettiği ve kiliseyi rahiplerin elinden aldığı şeklinde anlatmaktadır. Yine Evliya'nın ifadesine göre, Şeyh Süleyman Efendi hakkında şehir halkı arasında birçok söylenti varmış ve kendisinin keramet sahibi olduğuna inanılmış. Vefat edince de bu caminin avlusuna defnedilmiş, üzerine zarif bir türbe yapılmış ve bu türbe yüzyıllar boyu bir ziyaretgah sayılmış.

1889'da esaslı bir onarım gören bu bina, Balkan Savaşı'ndan sonra tekrar kilise olmuş, sonra da etrafında ve içinde arkeolojik araştırmalar yapılması üzerine Bizans Eserleri Müzesi haline getirilmişti. Son yıllarda ihtiyaç üzerine tekrar onarıma alınmış durumdadır.

Halen giriş kapısı üzerinde duran ve kabartma süslemelerle süslü bir kemer sövesini taçlandıran kitabesi, olduğu gibi durmaktadır. Türkçe olan bu kitabe aynen şöyledir:

Bunun fethine sa'y u himmet etti, Şeyh Hortaci
Bu deyr-i köhne la şek ehl-i İslam mabedi oldu

Tarik-ı Hak'da avn-i Hâdi ile mühteda iken
Kılıncıyla bu ma'bedde imam-ı muktedâ oldu

Sene: 99 (1591)

Hortac Camii'nin Selanik'te bugün tek minareyi oluşturan külahı sökülmüş, minaresi binadan ayrı olarak inşa edilmiştir. Üst kenarı istalaktitli bir saçaklık silmesiyle süslü kübik bir kürsü kısmını, yayvan ve kısa kesik piramit biçiminde bir pabuç kısmı takip eder. Bunun üzerinde ise, yukarı doğru bariz bir surette incelen ve dış sathı pahlı, mevzun bir gövde bulunmaktadır. Şerefenin altındaki çıkmalar da istalaktitli olmakla beraber, şerefe korkuluğu 14. yüzyıla ait gözükmektedir. Şerefeyi takip eden petek kısmında da yukarı doğru bir inceleme görülür. Selanik'in bu son minaresi, Osmanlı-Türk minare mimarisinde nadiren rastlanan bir örnek teşkil etmektedir. İstanbul'da Ayasofya Camii'nin Bâb-ı Hümâyun köşesindeki minaresi, böyle gövdesi yukarı doğru yükseldikçe incelen yegâne bir örneği oluşturmaktadır.

Hortac Camii'nin etrafını evvelce çeviren ve asırlık ağaçlarla kaplı olan geniş hazîre ise, bütün mezar taşları ve hatta ağaçlarından bile soyulmuştur. İç kısmında cami olduğu zamanlara ait mihrap, minber ve kürsüden hiçbir iz bırakılmamış, kalmamıştır. Halbuki Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde bu caminin iç süslemelerini tatlı bir dille anlatır.

Ayrıca, cami avlusundaki güzel bir Türk sanat anıtı olan şadırvan da diğer türbe ve mezarlar gibi kaldırılmış, yok edilmiştir. Ancak, caminin doğu tarafında mihrap duvarı dibinde şehrin çeşitli yerlerinden toplanarak burada depo edilmiş ve ters çevrilmiş beş on parça Osmanlı devri mezar taşı bulunmaktadır. Bu Hortac Camii, Egnatia Caddesi'nin Kalimeriya yakınında olup, Fuar girişi önünden de görülmektedir.

Hamza Bey Camii

Selanik'teki pek çok Türk mimari eserlerinden bir tanesi de Hamza Bey Camii'dir. Günümüzde harap bir halde ayakta durabilen ve yaşamını sürdürmeye çalışan bu tarihî yapı, şehrin kalbi sayılan Egnatia Caddesi'nde (eskiden Vardar Caddesi) Bedesten'in karşısında bulunmaktadır. Osmanlı ordusunun akıncı beylerinden Hamza Bey tarafından 1018 H./1619 M. tarihinde yaptırılmış ve asırlar boyu kendi adıyla anılagelmiştir.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde "Hamza Bey Camii, Bedesten'e yakın olmakla gece gündüz cemaatının bol olduğunu" söylediği bu "kurşun kubbeli cami-i latîf" in kitabesini de vermektedir. Gerçekten, bugün ayakta duran ve halen

faaliyetini sürdüren Selanik Bedesteni Hamza Bey Camii'nin tam karşı tarafındadır. Evliya'ya göre kitabesi Arapça olup dört mısradan oluşmaktadır, ki şöyledir:

Kad benal bevvâbü hâzel camii
Kaale târîhan lehû Abdül Cemil

Hâlisân Lillâh zülfadlil vedûd
Üdhulû bil birri yâ ehlessicûd
Sene: 1028 (1619)

Eskiden güzel minaresi olmakla beraber günümüzde minaresizdir. Ve belki de diğer pek çokları gibi, 1923 Lozan Antlaşması'ndan sonra yıktırılmış olabilir. Bu zarif Türk eseri, 1917 yılındaki büyük yangında hasar görmüş, sonradan kısmen onarılmışsa da minaresi bir daha görülmemiştir. Bina tamamen kesme taştan yapılmış, avlusunun üzeri daha Osmanlı döneminde bir çatı ile örtülmüştür. Bu avlu kısmı, her türlü dükkan tarafından çevrilmiş olduğundan burasını incelemek imkansız bir hale gelmiştir. Yine yan kanatları olmakla beraber, ana mekânı tek kubbe ile örtülü kübik bir salondan ibaret Hamza Bey Camii'nin benzerleri Malkara, Manisa ve Tokat'ta bulunmaktadır.

Hamza Bey Camii'nin kubbe kasnağındaki pencereler, burasının oldukça geç bir dönemde onarım gördüğüne delil olsa gerekir. Vaktiyle Selanik hakkında araştırmalar yapan Tafrali, değişik başlıklara sahip birtakım eski sütunların avlu revaklarında kullanılmış olmasına bakarak, aynı yerde eskiden bir Bizans Kilisesi olduğu fikrine varmıştır.

Osmanlı mimari tarihinde değerli bir mevkiye sahip olan Hamza Bey Camii, yaşamı boyunca çok dönemler geçirmiş, hele son cemaat yeri sayılan küçük kubbelerin altı, Alkazar Sineması adıyla uzun yıllar sinema olarak kullanılmıştır. Ayrıca ana kubbenin altı, ayakkabı mağazası olarak çalışmaktaydı.

Yıllarca hiç onarım ve yetkililerden hiçbir ilgi görmeyen bu tarihi yapı, son 1978 Selanik depremiyle de sarsılınca daha harap, daha perişan bir duruma düşmüştür. Şimdi arkadan büyük dayaklarla ömrünü sürdürmeye çabalamaktadır. Bu gidişle, elbette ki, yıkılmaya, yok olmaya yüz tutmuş demektir.

Ayasofya Camii

Selanik şehrinde kiliseden çevrilme mabedler içinde, Türk döneminde eklenen kısımlarıyla bir sanat değeri taşıyan binalardan başlıcası Ayasofya Camii idi. Ayasofya (Agia Sofia) Kilisesi, şehir Osmanlı idaresine geçtikten sonra

camiiye çevrilmiş ve minber, mihrap, minare, son cemaat yeri gibi ekler ilave edilmiştir. Camiiye çevriliş tarihine gelince, Thanasi Netasin *Thessaloniki 23 Eonas* adlı eserinde, 16. yüzyılda dönüştürüldüğünü ve 1912 Balkan Savaşı'na kadar cami olarak devam ettiğini yazar. Bundan anlaşıldığına göre, Yunan ordusunun Selanik'e girdiği 1912 yılında - tabii olarak - tekrar kiliseye çevrilmiş ve kubbesinin üzerine haç dikilmiştir. Aşağıda görüleceği gibi, Evliya Çelebi'nin verdiği Ayasofya kitabesi de H. 930/ M. 1524'ü göstermektedir ki, yine camiiye çevrilişinin 16. yüzyılda olduğu anlaşılmaktadır. 388 yıl İslam mabedi olarak ibadete açık olan bu cami, geniş bir avlunun ortasında bulunmaktadır. Şehirdeki 1891 yılındaki korkunç yangın felaketinde kısmen harap olmuş olan bu yapı, Balkan Harbi'nden kısa bir zaman önce (1910), Osmanlı Devleti'nin yaptığı büyük masraflarla tekrar esaslî bir şekilde tamir görmüştü.

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde İstanbul'daki Ayasofya'ya benzettiği, ancak ondan daha küçük olan bu Selanik Ayasofyası'ndan, gerek mihrap, minber, kürsü ve gerekse minare gibi Türk ilavesi olan sanat eserlerinden tatlı bir övgü ile söz eder. Ayrıca, "bu caminin kible kapısından mihraba doğru uzunluğu yüz yetmiş beş ayak, genişliği ise yüz yirmi beş ayaktır" der. Bundan başka, caminin iç sanat güzelliğini, kandillerini anlatır. Bunlara ilaveten, caminin giriş kapısında bulunduğunu bildirdiği dört satırlık Arapça yazılı bir kitabe vermektedir. Kitabe şöyledir:

Hâzâ câmiun dârun acîb
Mînelküffâr me'hûzun garîb
Felemmâ câe nasran minallâh
Ve littârîh kul fethun karîb

Sene: 930 (1524)

Son mısradaki "Kul fethun karîb" sözlerinden ebced hesabıyla, tam da 930 H./1524 M. senesi çıkmaktadır.

Burası, 1912'de tekrar kiliseye çevrildiğinde, klasik Türk sanat üslubunda mermerden işlenmiş olan ve eski fotoğraflarda görülen minber kaybolmuş, yine aynı şekilde müezzin mahfili dışarı çıkarılarak avlunun ortasına gömülmüştür. Tek şerefeli ve görkemli olan minaresi de önce kaidesine kadar yıkılmış, sonraları bu kaide de tamamen kaldırılmış ve yok edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar kilisenin batı cephesi boyunca istalaktitli başlıklı sekiz sütuna dayanan sivri kemerli tipik bir son cemaat yeri uzanıyordu.

1940 senesinde bir bombadan zarar gören kilise, sonraları onarılrken, gerek bu son cemaat yeri, gerekse bu cepheye Osmanlı-Türk mimarisinin karakterini veren kapı ve pencerelerden başka bütün Türk izleri silinmiş, değiştirilmiştir.

Alaca İmaret Camii

Yukarıda sözünü ettiğimiz Ayasofya Camii gibi kiliseden çevrilen ve sonra tekrar kilise olan camilerden başka, Selânik'te doğrudan doğruya cami olarak yapılmış birçok mabed de vardı ki, aşağıda belirtileceği gibi, bunların arasında sanat değeri çok yüksek olanlar da bulunmaktadır. Bunların bir bölümü tamamen kaybolmuş, bazıları kilise haline getirilmiş, bazıları da başka amaçlarla kullanılmış ve kullanılmaktadır. İç kale olan Sakaflı Küçük Cami minaresi kaidesine kadar yıktırıldıktan sonra, yan duvarına dışarı taşan, bir apsis ilâvesiyle kiliseye çevrilmiştir. Fazla bir sanat değeri taşımayan bu bina, halen Ayia Anargiri Kilisesi adını taşımaktadır. Son cemaat yeri ile eski şadırvanı durmaktadır.

Selânik'te Osmanlı hakimiyeti zamanında yapılan en eski ve en değerli camilerden bir tanesi, hiç şüphe yok ki, Alaca İmaret Camii'dir. T.C. Konsoloslugu'nun bulunduğu Ayios Dimitrios Caddesi'nin (Eskiden Mithat Paşa Caddesi) üst tarafında bulunan Kasandıra Caddesi'ndeki bu caminin bu ismi almasına yol açan şey baklava biçiminde bir geometrik motife göre gövdesi süslenmiş minaresi idi. Minaresi kaideye kadar yıktırılmış durumda olup şimdi minaresizdir. Halen kubbe kurşunları tamamen soyulmuş ve çıplak bir halde bulunan ve çok harap bir durumda yıllarca kapalı durmuş olan bu caminin bazı kısımlarında aileler oturmaktaymış. Sonraları Kendron Proskopon (İzci Merkezi) haline getirilmiş, sonra da birkaç yıl El Sanatları Müzesi olmuştur.

Evlıya Çelebi, *Seyahatname*'sinde burasını şu şekilde anlatır: "Alaca minareli olduğu için Alaca Camii derler. Bu ilahi kurşun örtülü bir cami mutenadır kim, Cami Hortacı'den sonra ruhaniyetli bir cami mübarektir. Kible kapısı üzere merkur olan hüsn-ü hat ile tarih Arabisi budur:

Dârün hayrin kad benâ düstür hâkân-ül mu'în
A'nî İshak bin İbrahim lil hakkıl mübîn
Unzurû yâ ma'şerel ebrâr ilâ târihiha
İ'melû bizzuhdi fihâ ni'me ecrül âmilîn

Sene: 889 (1499)

Kitabe halen yerinde olup, Evliya'yı doğrulamaktadır. Ne yazık ki kitabenin devamı vardır, fakat okunamamaktadır. Bu cami. Fatih ve 2. Bayezid dönemleri sadrazamlarından Bursa-İnegöl'de yatan İshak Paşa tarafından yaptırılmıştır. Zaten İshak Paşa'nın Selânikte birtakım vakıfları olduğu bilindikten başka, İnegöl'deki caminin de şekil, plan ve hatta işçilik bakımından Selânik'teki Alaca İmaret Camii'ne çok benzemesi, bu sonuncusunun İshak Paşa'nın bir eseri olduğu düşüncesini kuvvetle desteklemektedir.

Alaca İmaret Camii düzenli kesme taşlarla ve tuğla dizileri halinde gayet itinalı bir işçilikle inşa edilmiştir. Tip bakımından "ters T" planlı cami tipi grubuna giren bu eser, altı sütuna dayanan ortadaki daha yüksek beş kubbeli bir son cemaat yeri, muhteşem bir cümle kapısı ve kuvvetli nispetlere sahip bir giriş cephesi ile özellikle temayüz etmekte, kendini göstermektedir. Caminin ana mekanı kuzey-güney istikametindeki eksen üzerinde birbirini takip eden iki kubbe ile örtülmüştür. Türk mimarisinin 15. yüzyılda en fazla revaç bulan cami tipini oluşturan ve şimdiye kadar bir hayli örneği tespit edilen "ters T" planlı camilerin başlıca özelliğini meydana getiren yan kanatlar tabiatıyla burada da vardır. Herhalde tophane olarak kullanılmak üzere yapılan bu yan hücreler, plan üzerinde olduğu gibi, orta mekânla kademeli bir şekilde birleşecek surette tertip edilmişler ve bu bakımdan, camiye şimdiye kadar tanıdığımız örnekler arasında istisnaî bir hususiyet kazandırmışlardır. Bina şimdi müze olduğu için içten bir hayli temizlik görmüş. İçeri girdim, ancak ana mekanlarla yan kanatlar arasındaki bölme durumunu tespit ne yazık ki mümkün olmadı. Küçük kubbelerle örtülü olan bu yan hücreler, dışarıya açılan kapılar ve ocaklara sahiptir.

Dıştan çok harap bir halde, çökmeye bırakılan Alaca İmaret Camii, yalnız planı ile değil, fakat aynı zamanda dış cephe detayları ve nispetleri bakımından Türk sanat tarihinde önemli bir yer almaya layık bir eser olduğundan, hiç değilse, etraflı bir şekilde incelenerek plan, rölöve ve fotoğraflarının alınması yerinde olur. Bu muhteşem eserin 1996 yılında Kültür Bakanlığı tarafından onarıldığını, restoresinin aslına uygun olacağını ve yapının bir tarihi eser olarak kabul edildiğini öğrendik ve sevindik.

Kasimiye Camii

Şehrin koruyucu azizi sayılan Ayios Dimitrios'un adını taşıyan ve aynı addaki caddede (eskiden Mithat Paşa Caddesi) bulunan büyük kilise ise, Osmanlıların gelişinden sonra uzun bir süre daha Hıristiyanların elinde kalmış, II. Bayezid zamanında 898 H./1492-93 M.'de rivayete göre Cezeri Kasım Paşa tarafından camiye çevrilmiş ve Kasimiye Camii adını almıştır. Cami olmasına

rağmen mihrabın altındaki kutsal sayılan suyun Hıristiyanlar tarafından ziyaretine müsaade edilmiştir.

Evliya Çelebi caminin kible kapısından mihraba kadar uzunluğunun iki yüz yirmi ayak, genişliğinin de yüz elli ayak olduğunu belirterek, iki kat olarak yapılan bu binanın içinde döşeme mermerlerin ve yine yüz elli kadar mermer sütunun bulunduğunu bildirir ve iç süslemelerini de tatlı bir ifade ile anlatır. Ayrıca "haremi küçük olmakla beraber beyaz mermerden bir şadırvanı varmış ki, içine kırk elli adam sığar" der.

Bu cami 1917'deki yangından tamamen hasar görmüş ve hayli zaman yıkık bir vaziyette durduktan sonra kısmen aynı malzeme ile yeni baştan inşa olunmuştur. Bugün yepyeni bir bina arzeden ve tekrar kiliseye çevrilen bu mabedde, bodrumda tertip edilen küçük müzeye yerleştirilmiş olan H. 898 tarihli Arapça kitabeden başka Osmanlı dönemini hatırlatan hiçbir iz kalmamış, bırakılmamıştır. Kitabe aslına göre şöyledir:

Dârun hayrun uhyiyet lillâhi Rabbil' âlemin
Unzurû yâ ma'sere'l- ibâd ilâ tarihîha

İtdi Sultan Bayezid ihya li-eclin âbidîn
U'budû bi'l-ilmî hakkân ni'me ecre'l- âbidîn
Sene: 898 (1493).

Ayrıca, Musa Baba Türbesi de Selânik şehrinin yukarı semtlerinde perişan bir halde durmakla beraber, taşıdığı Türk mimarisi izleri bakımından bizce önemlidir. Yine, 1891 yılında Osmanlılar tarafından yaptırılmış olan Vilâyet Konağı günümüzde hâlâ aynı amaçla kullanılmaktadır. Konağın bitişiğindeki Saatlı Camii ve Saat Kulesi 1923 Lozan Antlaşması'ndan hemen sonra Yunan idarecileri tarafından yıkılmıştır. Egnatia Caddesi'ndeki Burmalı Cami de yok edilmiş ve yerine Ksenodohion Viyeni (Viyana Oteli) yaptırılmıştır.

MEVLEVİ TEKKESİ

Bilindiği gibi Mevlevilik, Mevlana Celâleddin Rumi adına oğlu Sultan Veled tarafından kurulan bir tarikattır. Mevlana hayatta iken yakınlarının katıldığı toplantılar düzenler, dinle ilgili konuşmalar yapar, şiir okur, zikrederek sema ederdi. Ney, kudüm ve daha başka çalgıların çalındığı bu toplantılar, zamanla bir tören niteliği kazandı. Halk ve özellikle aydınlar arasında bir hayli ilgi uyandırdı. Mevlana'ya karşı sevgi ve saygı duyanların sayısı arttı.

Mevlana'nın ölümünden sonra, oğlu Sultan Veled, toplantılara ve burada yapılan sema, zikir ve benzeri törenlere bir tarikat hususiyeti kazandırdı. Toplantılar ve törenler için birtakım değişmez kurallar koydu. Önce Konya'da bir tekke kurdu. Kurulan bu merkezî tekkenin izniyle Osmanlı ülkesinin başka illerinde – Selânik dahil – tekkeler, Mevlevihaneler açıldı.

Mevlevilik Sünnî tarikatların en büyüklerinden biri sayılır. Bu tarikatın başlıca prensipleri, içini her zaman temiz tutmak, Mevlana'yı pir tanımak, onun yolundan ayrılmamak, ilim edinmek, bilgili, alçakgönüllü, sabırlı, güler yüzlü, nazik ve her yönden temiz olmaktır. Mevlevî tarikatına giren ve çile dolduran herkesin bu değişmez kurallara uyması gerekmektedir.

Selânik'te ilk Mevlevihanenin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna dair esaslî bir bilgiye sahip değiliz. Hortacı Şeyh Süleyman Efendi'nin 16. yüzyıl başlarında camiye dönüştürdüğü ve kendi adıyla anılan Hortac Camii (Rotonta) yanında bir zaviyesi vardı ve faaliyetliydi. Daha sonra Ekmekçizade Defterdar Ahmed Paşa 16. asrın sonlarına doğru şehirde bir Mevlevî tekkesi kurdu. Bu yapı, oturma odaları, geniş avlu, avluda bir şadırvan, zikir odaları, kütüphane, mezarlık ve türbe gibi tesisleri içine alıyordu. Bir de minareli camii vardı. Bu da başlı başına bir külliye demektir. Ancak günümüzde bu yapıların hiçbir izi kalmamıştır ve şimdi yerinde, beton yığını yapılan modern evler, apartmanlar bulunmaktadır. Zaten, uzun yıllardır Yunan yöneticilerin Osmanlı yapılarına karşı izlediği politika hep ihmalkar ve yıkıcı yönde olmuştur: Yok etmek, silmek, izini bırakmamak!

Mevlevihanenin banisi, Ekmekçiöğlü Ahmed Paşa adlı bu cömert insan, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'dan başlayarak bütün Trakya ve Makedonya'da sanat değeri taşıyan pek çok eser yaptırmıştır.

17. yüzyıl Türk tarihçisi Nâimâ, Ahmed Paşa hakkında uzun ve değerli bilgiler vermektedir. Bundan başka, Ahmed Paşa'ya ait yapıların bir listesini sunmakta ve listesini şu sözlerle bitirmektedir: "... ayrıca hayırseverlik amacıyla yapılmış başka birçok binanın yanında..." Evliya Çelebi Trakya sahillerinin tanımlanmasında bu binaların bazılarından söz etmektedir: Ahmed Paşa Fere yakınlarında (Fere Kaplıcaları'na pek yakın) bir tepe üzerindeki Nefes Baba için geniş bir derviş tekkesi ve bir türbe yaptırmıştır. Günümüzde bu tekke ve türbe bir manastıra çevrilmiştir. Fere'de büyük bir han ve bir hamam yaptırmıştır ki, handan bir iz kalmamıştır; hamam ise harap bir durumda halen varlığını sürdürmektedir.

Ahmed Paşa'nın Trakya'daki eserleri arasında, Gümölcine'de sanat değeri üstün Yeni Cami ile bir hamam, medrese ve kütüphane vardır. Ünlü İznik çinileriyle süslü bu cami günümüzde hâlâ ibadete açık olup, kütüphane de karakteristik kimliğini korumaktadır. Hamam ise uzun yıllardan beri yoktur. Yine İskeçe'ye (Ksanthi) bağlı Yenice-Karasu'da (Yenisea) Ahmed Paşa'ya ait, önündeki mermer sütunlu galerisiyle üstü kurşun kaplı zarif bir cami, bir medrese, bir mektep, büyük ve geniş bir kervansaray ve hamam bulunmaktadır. Ne yazık ki, bunlardan hiçbiri günümüze kalmamıştır. Evliya Çelebi'ye göre, kervansaray 1020 H./1611-12 M.'de inşa edilmiştir.

Ekmekçioğlu'nun başka eserlerine de rastlıyoruz. Paşa bir imaret, iki okul, kırk derviş hücre, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa'da halvetiye dervişlerinin "baş tekkesi" için bir çeşme ve bir minare yaptırmıştır. Edirne yöresinde Sazlıdere'de, Mürteza Çelebi için yapılmış başka bir derviş tekkesi vardır. Ekmekçioğlu Ahmed'e ait bir medrese, İstanbul'da şehrin Bayezit ile Şehzade Camii'nin arasında kalan bölgede iyi bir durumda bulunmaktadır.

Tarihçi Jozeph Von Hammer, Ekmekçioğlu Ahmed'in 1618'de Sultan 2. Osman döneminin ilk senesinde öldüğünü, ölmeden kısa zaman önce Rusya sınırı üzerindeki önemli Oczakor Kalesi'ni yeniden inşa ettirmek ve karşısındaki yarımada üzerine, Filburnu'nda yeni bir kale yaptırmak için 6.000.000 gümüş lira harcadığını yazar. Hammer'in yukarıda değindiklerine ilave olarak, İstanbul'da bir medrese ile Marmara Ereğlisi'nde bir hanı zikredebiliriz. Marmara Denizi kıyılarında Tekirdağ ile Silivri arasındaki yol üzerinde beş küçük han yaptırmıştır. Son olarak, konumuz olan Selanik'te Mevlevi dervişlerine ait muazzam bir tekke yaptırmış olup, Evliya Çelebi bundan söz ederken: "Mevlevihane-i Celâleddin Rumi, Ekmekçizade Ahmet Paşa'nın hayrat-ı azimidir. Vafında lisan kasırdır" der.

DİĞER YAPILAR

Osmanlı başkenti İstanbul'dan 475 kilometre uzaklıkta bulunan Selanik, imparatorluğun Avrupa kıtasında seçkin ve zengin bir il merkezi olma üstünlüğünü sürdürmüştür. Selanik limanı, doğu-batı arasındaki ticaretin önemli bir iskelesi olmuş, halkının ticaret ve sanayiye bağlanmasına yol açmıştır. Osmanlı ordusunda Yeniçeriler'in geydikleri çuha, öteden beri Selanik'te dokunurdu. Şehrin baruthanesi ordunun barut ihtiyacını uzun yıllar karşılamaktaydı. Şehir, Batı uygarlığının etkisinde kalarak birçok nimetlerinden erkenden yararlanmıştı. 19. yüzyılda geniş caddeleri, büyük binaları ve mağazaları, Avrupa tiyatro ekiplerinin sık sık geldiği tiyatrosu, su, havagazı,

tramvay tesisleri ile bir Batı şehrine benzemişti. 1 İdadî okulu (lise), birer askeri ve sivil ortaokul, ziraat ve sanayi okulları, 31 özel okul, 27 fabrika ve 5 matbaası vardı. Vilayette Müslüman nüfus çoğunlukta olmakla beraber, şehrin bir açık liman ve ticaret merkezi oluşu şehre kozmopolit bir hususiyet vermişti. Daha fetih yıllarından itibaren şehir, Osmanlı-Türk yapılarıyla süslenmiş bir Anadolu şehriden fark edilmez olmuştü.

1866 yılı şehrin imarında önemli bir dönüm noktası oldu. Bu dönemde sahili Selanik'ten ayırarak yüksek sur duvarları yıkıtıldı, geniş bir kıyı şeridi ortaya çıkarıldı. Duvarlar yıkılınca, kordon boyu düzenlendi, gezme ve yerleşmeye uygun hale getirildi. Rıhtımlar II. Abdülhamid döneminde yapıtıldı. 1869 yılında ilk belediye kuruldu ve belediyenin çalışmaya başlamasıyla sağlık ve temizlik işlerini düzenleme daha da kolaylaştı. Selânik elektrikle aydınlatılan ilk Türk şehriydi. Aydınlatma işine 1899 yılında başlandı, hemen ardından da bir tramvay hattı inşa edildi. 1890-91'de bir valilik konağı ve muazzam bir askeri kışla yapıtıldı.

Selanik'te 22 Eylül 1840 yılında çıkan büyük yangında birçok insan evsiz kaldı, birçok tarihi eser de yok oldu. 1848, 1890 ve 1910 yangınlarında da şehir bir harabeye döndü. 1917'de ise yine büyük bir yangın felaketi oldu ve birçok Türk mimari eserleriyle Türk mahalleleri büyük hasar gördü.

KAYNAKLAR

1. Lila Aspiyoti-Magra, Oiefkos Pargos, "Makedonya", *Epilages*, sayı: 19, 5, 28, 29. Selanik.
2. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri*, c. 2, s. 536-537.
3. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, Fetih Derneğı, İstanbul 1953, s. 286-87.
4. Ekrem Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*, Fetih Cemiyeti, İstanbul 1977-82, c. IV, s. 186.
5. *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, c.8, s. 145-159 - İstanbul
6. "Selanik", *İslam Ansiklopedisi*.
7. "Selanik'te 400 Cami", *El Fetih Dergisi*, sayı: 377, Kahire 1932.
8. Semavi Eyice, "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri", *Türkiyat Mecmuası*, c. XI (1954), s. 167.
9. Adnan Giz, *Resimli Tarih Dergisi*, s. 21, 22, 23 - İstanbul
10. Joseph Von Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, çev. Mehmet Atâ, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1983-86.
11. M. Kiel, "The Turkish Monuments of Komotini and Serez", *Balkan Studies*, Selanik.
12. Thanasi Neta, *Thessaloniki 23 Eonas*, Selanik.
13. Şemseddin Sami, "Selanik", *Kamusu'lA'lam: Tarih ve Coğrafya Lûgatı*, Mihran Matbaası, İstanbul 1888.
14. O. Taffrail, *Topographie de Thesalonique*, Paris 1918.
15. Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Yayınları, s. 389-391.